

Rewitalizacja – szansa czy zagrożenie dla społecznego obrazu przestrzeni?''

Revitalization – a chance or a threat to the social image of space?

Pojęcie rewitalizacji jest używane w niezliczonej liczbie kontekstów. Najczęściej jest ona utożsamiana z jednorazowymi inwestycjami na danym obszarze. Tak rozumiana rewitalizacja stała się doraźnymi działaniami mającymi na celu poprawę (remont, renowację, modernizację) infrastruktury. W działaniach tych pomija się aspekt społeczny, który stanowi podstawę tego procesu. Przykładem takich działań są zmiany jakie zaszły w obszarze kieleckiego rynku. Przeszedł on gruntowną modernizację w ramach Lokalnego Programu Rewitalizacji. Jednak dokonane zmiany w jednej z najważniejszych przestrzeni publicznych w mieście stale budzą kontrowersje. Wynikają one z różnych interpretacji samego pojęcia rewitalizacji i działań, które powinna ona obejmować. Proces rewitalizacji powinien być społeczną adaptacją danej przestrzeni, gdzie działania inwestycyjne stanowią tylko narzędzia do zmiany jej społecznego obrazu nie zaś są celem samym w sobie. Tym samym działania rewitalizacyjne ukierunkowane powinny być na aspekt społeczny i funkcje jakie dana przestrzeń spełnia i może spełniać w przyszłości dla jej użytkowników.

The concept of revitalization is used in various senses. Most often it is identified with one-off investments in a particular area. In this sense, revitalization is associated with ad hoc actions aimed at improving (refit, renovation, modernization) of infrastructure. These actions do not take into account the social aspect that is the basis of the revitalization. As an example, one can point to changes in the market area in Kielce, which has been thoroughly modernized in accordance with the Local Revitalization Program. The changes made in one of the most important public space in the city are still controversial. The reason for the doubts are various interpretations of the concept of revitalization and activities that it should cover. The process of revitalization should be a social adaptation of a particular space. Therefore investment activities change the social image of space, which is the most important aim. For this reason, revitalization activities should be focused on the social aspect and functions that the defined space meets and can meet in the future for its users.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, społeczny obraz przestrzeni, przestrzeń publiczna

Keywords: revitalization, social image of space, public space

■ Doktorant w Zakładzie Badań Regionalnych i Gospodarki Przestrzennej w Instytucie Geografii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

■ Tekst artykułu stanowi część zadania badawczego Nr 612062 nt: Percepcja przestrzeni miejskiej z perspektywy geograficznej, finansowanego przez Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, czas realizacji 02.01.2016-30.06.2018.

WSTĘP

Zmiany jakie zachodzą w polskiej przestrzeni od ponad 25 lat skłaniają badaczy do coraz częstszych ocen tego okresu. Przemiany ustrojowe, akcesja do Unii Europejskiej odcisnęły swoje piętno w przekształceniach, rozwoju a także sposobie zagospodarowania przestrzeni wokół nas. Obowiązek tworzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego¹, a także utrzymanie decyzji o warunkach zabudowy², w dużym stopniu utrudniają budowanie spójnej wizji rozwoju przestrzennego miasta, doprowadzając do powiększania nowych terenów mieszkaniowych (często kosztem terenów zielonych), z drugiej zaś strony niedoinwestowaniem obszarów zabytkowych czy znajdujących się poza obszarem działań deweloperów. Takimi miejscami są zarówno śródmieścia jak również bardzo często osiedla z tzw. wielkiej płyty. Niedoinwestowaniu tych obszarów miała pomóc rewitalizacja, która stać się miała rozwiązaniem problemów zarówno społecznych, ekonomicznych i przestrzennych, na wspomnianych wcześniej obszarach.

W artykule skupiono się na przestrzeni miejskiej, choć proces zmian zachodzi również w strefach podmiejskich, gdzie niejednokrotnie proces przekształceń zachodzi intensywniej i obejmuje znacznie większe powierzchnie niż ma to miejsce w miastach. Odniesiono się zarówno do ustawowej definicji rewitalizacji, a także do takich pojęć jak społeczny obraz miasta czy wartościowanie przestrzeni. Następnie

przedstawiono zmiany i dylematy związane z działaniami podjętymi w przestrzeni centralnej Kielc.

Miasto stanowi specyficzną jednostkę osadniczą, gdzie obok różnych form użytkowania przestrzeni występuje nagromadzenie, zagęszczenie jej użytkowników. To właśnie użytkownicy przestrzeni miejskiej stanowią o jej charakterze, umiejscowieniu w subiektywnej piramidzie potrzeb, które dana przestrzeń zaspokaja.

Jednak nie każda przestrzeń stanowi element funkcjonalny miasta. Przekształcenia dokonujące się w polskich miastach, spowodowały podział przestrzeni według ich atrakcyjności inwestycyjnej. Tym samym powstał dipolowy podział miasta na tereny będące postrzegane jako te pozytywne jak również na te ujemne, zmarginalizowane jeśli chodzi o inwestycje i odbiór takich obszarów przez mieszkańców.

Proces polaryzacji przestrzeni miejskiej spowodował nasilenie się zjawisk negatywnych takich jak: różnego rodzaju patologie społeczne, zły stan infrastruktury, pogarszająca się sytuacja ekonomiczna mieszkańców. Zjawiskom tym miała zapobiec rewitalizacja.

REWITALIZACJA

Samo pojęcie rewitalizacji stanowiło dość enigmatyczne określenie, które w zależności od kontekstu było utożsamiane z remontem, modernizacją danego obszaru. Było to podyktowane

¹ Dalej również jako m.p.z.p.

² Dalej również jako wz.

przede wszystkim możliwościami finansowania różnego rodzaju działań inwestycyjnych ze środków unijnych, w myśl niedoprecyzowanej definicji.

Jednak działania te podejmowane w myśl różnorodnie interpretowanej rewitalizacji, okazywały się niewystarczające, aby przestrzeń ta na nowo mogła funkcjonować jako miejsce atrakcyjne dla jej użytkowników. Tym samym zaczęto zwracać uwagę na inne niż tylko ekonomiczne aspekty procesu rewitalizacji.

Jedna z pierwszych definicji ujmowała rewitalizację jako: „proces sekwencyjnych działań, których celem jest <<przywrócenie życia>> zniszczonym, zdegradowanym obszarom. Proces ten może być ujmowany w kilku aspektach, spośród których za najważniejsze należy uznać aspekt ekonomiczny, aspekt społeczny i aspekt kulturowy”³. W tak rozumianej rewitalizacji najważniejszą jej cechą jest sekwencyjność i rozłożenie w czasie. Dzięki takiemu ujęciu staje się ona procesem, który nie ogranicza się li tylko do zadań infrastrukturalnych, ale także wysuwa aspekt społeczny i kulturowy jako stały element tego procesu.

Rewitalizacja zatem staje się społeczną zmianą, do której mają prowadzić podejmowane inwestycje. Tym samym zmienia się punkt ciężkości, wskazujący na podmiotowość użytkowników przestrzeni miejskiej i ich znaczenie w kształtowaniu środowiska wokół siebie.

Znaczenie użytkowników przestrzeni miejskiej w procesie rewitalizacji, ujęła dopiero jej definicja ustawowa⁴. Skupia się ona na procesie spo-

łecznej zmiany w przestrzeni, do której mają prowadzić poszczególne działania infrastrukturalne. Wskazuje ona również głównych interesariuszy procesu, którymi są przede wszystkim mieszkańcy danego obszaru.

Rewitalizacja, zgodnie z regulacją ustawową, ma prowadzić do zmiany postrzegania danej przestrzeni, włączyć ją na nowo w strukturę funkcjonalną miasta, a tym samym zmienić jej społeczny obraz.

SPÓŁECZNY OBRAZ PRZESTRZENI

Interdyscyplinarne podejście do przestrzeni, w tym do przestrzeni miejskiej, zwraca uwagę na system powiązań pomiędzy różnorodnymi elementami środowiska przyrodniczego, w tym również na człowieka – użytkownika. Staje się on nie tylko elementem, który przekształca i dostosowuje środowisko dla swoich potrzeb, ale także tworzy jego projekcję w swoim umyśle.

Oprócz materialnych przejawów jego działalności, poprzez przebywanie w danej przestrzeni tworzy jej subiektywny obraz, będący połączeniem jego zdolności percepcyjnych i waloryzacyjnych. Nakładając na siebie indywidualne obrazy przestrzeni możliwe staje się stworzenie społecznego obrazu przestrzeni, który będzie wypadkową sumy projekcji wszystkich użytkowników miasta.

Najpełniej ten proces ujął K. Lynch⁵, który zaobserwował, iż „każde miasto posiada społeczny obraz, który jest wynikiem częściowego pokrywania się wielu obrazów indywidualnych”.

³ T. Markowski, D. Stawasz, D. Sikora, *Polityka mieszkaniowa obszaru – cele i instrumenty*, Łódź 2005, s.78.

⁴ Zob. art. 2 ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2017 r. poz. 1023, ze zm.).

⁵ K. Lynch, *Obraz miasta*, Kraków 2011, s. 24.

Lynch zauważa również, że społeczny obraz nie musi być sumą indywidualnych doświadczeń, lecz „istnieje szereg społecznych obrazów, z których każdy jest podzielny przez jakąś znaczną liczbę obywateli”⁶. Tym samym jednostka nie tylko sama organizuje przestrzeń wokół siebie poprzez jej subiektywną ocenę ale także może przyjąć niejako z „zewnątrz” postrzeganie, waloryzację, większej grupy, które odnoszą się do danego obszaru. Samo zaś wartościowanie przestrzeni przez jednostki – zbiorowości, staje się jednym z wyznaczników sprawnego funkcjonowania miasta. Zwraca na to uwagę Z. Pióro⁷, pisząc: „aby formułować prawidłowości rozwoju miast i wyjaśnić ich struktury przestrzenne niezbędne są badania zachowań ludzi, a także ich motywacji i preferencji przestrzennych”.

W kontekście rewitalizacji, która ma za zadanie usprawnienie funkcjonowania miasta, społeczny obraz przestrzeni staje się podstawą do formułowania działań mających na celu przywrócenie danej przestrzeni do jej społecznego „obiegu”.

Badania nad społecznym obrazem przestrzeni mającej być rewitalizowaną, pozwalają na umiejscowienie użytkowników w centrum procesu działań naprawczych, które będą nakierowane na zaspokojenie potrzeb, preferencji mieszkańców.

Tym samym tak podejmowane działania przyczyniają się do zmiany zachowań, postaw użytkowników wobec danego obszaru. Czy jednak jest tak w rzeczywistości? Czy rewitalizacja pozwala na nowo wytworzyć, w stygmatyzowanej przestrzeni, pozytywny obraz społeczny, a jeśli tak to czy działania te przyczyniają się do wy-

twarzania więzi społecznych, zwiększenia poczucia tożsamości lokalnej?

Czy rewitalizacja przestrzeni centralnych miast jakimi najczęściej są rynki może wpływać na ich postrzeganie? Czy zmiany w funkcjonowaniu jednostek spowodowane działaniami rewitalizacyjnymi niosą za sobą zmianę społeczną i jak ta zmiana może być oceniana? Podstawą do postawienia powyższych pytań jest przestrzeń centralna Kielc jaką jest rynek i jego rewitalizacja.

REWITALIZACJA A SPOŁECZNY OBRAZ PRZESTRZENI KIELECKIEGO RYNKU

Problem obszaru, przestrzeni centralnej miasta najpełniej ujmuje A. Wallis⁸. Rozpatruje on centrum miasta w dwóch aspektach: jako geometryczny środek miasta bądź też jako środek ciężkości określonego zjawiska.

Najczęściej jednak w przypadku rynku miejskiego, w tym również rynku kieleckiego, dwa wyżej wymienione aspekty pokrywają się. Rynek kielecki do końca XIX wieku znajdował się niejako pośrodku miasta. Stanowił on główną przestrzeń publiczną w mieście. To w jego obrębie skupiały się najważniejsze instytucje, był wyznacznikiem pozycji społecznej jego mieszkańców i osób funkcjonujących w jego obrębie (handlarzy, kupców, rzemieślników). To również w jego obrębie ogniskowało się życie społeczności, której przestrzeń rynku służyła jako miejsce spotkań, handlu, świętowania uroczystości. Był on utożsamiany z miastem, jego sercem i punktem centralnym.

Rozwój przestrzenny Kielc pod koniec XIX i przez cały wiek XX zmieniły tę sytuację. Co istotne zachodziła ona zarówno na płaszczyźnie

⁶ *Ibidem*, s. 25.

⁷ Z. Pióro, *Przestrzeń i społeczeństwo: z badań ekologii społecznej*, Warszawa 1982, s.13.

⁸ A. Wallis, *Informacja i gwar. O miejskim centrum*, Warszawa 1979, s. 45.

„geometrycznej”, gdzie rynek nie był już centralnym punktem miasta, jak również pod względem funkcjonalnym przestał on spełniać rolę głównego punktu ciężkości aktywności mieszkańców. Na powyższą sytuację miał wpływ zarówno niekoncentryczny rozwój miasta (tworzenie nowych osiedli na linii północ-południe oraz w zachodniej części miasta) jak też budowa nowej ulicy (obecnie ul. Henryka Sienkiewicza), która stała się deptakiem miejskim skupiającym aktywność mieszkańców.

W zaistniałej sytuacji przez cały XX wiek rynek kielecki stawał się przestrzenią, która nie spełniała swojej społecznej roli jako miejsce wytwarzające, umożliwiające relacje społeczne. Stał się on przestrzenią przeznaczoną bardziej dla aut (rondo), z centralnie umiejscowioną fontanną, w miejscu byłego austriackiego zbiornika przeciwpożarowego. Tym samym znaczenie tej przestrzeni jako miejsca centralnego dla mieszkańców straciło wartość funkcjonalną i emocjonalną.

Niekorzystną sytuację zmienić miały działania ujęte w projekty przestrzenne, w ramach Lokalnego Programu Rewitalizacji⁹. Obszar rynku został umiejscowiony w projektach rewaloryzacji śródmieścia czyli odtworzenia, odnowienia i ożywienia przestrzeni publicznych wpisanych do rejestru zabytkowego układu urbanistycznego i obejmować miał przebudowę jego płyty (działanie 1.1.1)¹⁰.

Działania rewitalizacyjne przeprowadzono w latach 2010-2011 i objęły one zarówno zmianę płyty rynku jak również odtworzenie historycznych fundamentów ratusza miejskiego. W efekcie działań rewitalizacyjnych zmienił się charakter przestrzeni, dający pierwszeństwo pieszym, a także stworzył możliwość wypoczynku na

meblach miejskich oraz stał się miejscem imprez plenerowych. Ponadto obecnie rynek stanowi miejsce spotkań dla mieszkańców w licznych restauracjach, pubach czy kawiarniach.

Z punktu widzenia zmian jakie zaszły w przestrzeni kieleckiego rynku można mówić o dużych przeobrażeniach tego obszaru. Z przestrzeni, która nie funkcjonowała w świadomości współczesnych mieszkańców stał się on miejscem intensywnie użytkowanym, pełniąc funkcję przestrzeni publicznej.

Działania rewitalizacyjne przyczyniły się do zmiany społecznego obrazu tej przestrzeni poprzez jego wielofunkcyjność i zmianę jego estetyki. Tym samym rynek zaczął odgrywać dużą rolę w układzie funkcjonalnym miasta, przede wszystkim jako miejsce spędzania wolnego czasu i uczestnictwa w wydarzeniach organizowanych w jego obrębie.

Jednak czy takie przekształcenie z perspektywy pięciu lat od zakończenia działań rewitalizacyjnych (modernizacyjnych?) stanowić mogą o ich społecznym sukcesie. Jeśli porównamy funkcjonalność kieleckiego rynku przed i po rewitalizacji sytuacja jest oczywista. Przed podjęciem działań nie był on miejscem spędzania wolnego czasu, miejscem organizowania wydarzeń o charakterze ogólnomiejskim. Obecnie takie funkcje spełnia więc zmiana w prostym rachunku jest pozytywna. Czy jednak takie porównania odzwierciedlają faktyczną zmianę jeśli w ogóle ta zmiana zaszła na opisywanym obszarze? Kwestią zasadniczą jest jednak czy przestrzeń ta poprzez wprowadzenie zmian nie stała się mimo wszystko terenem zamkniętym, gdzie spędzanie czasu wolnego uzależnione jest od posiadania odpowiednio zasobnego portfela, by zasiąść np.

⁹ Lokalny Program Rewitalizacji Obszarów Miejskich, Poprzemysłowych i Powojkowych w mieście Kielce. Urząd Miasta Kielce, 2007.

¹⁰ *Ibidem*, s. 115.

w ogródkach kawiarnianych? W dużej mierze teren kieleckiego rynku, z usytuowanym na nim budynkiem urzędu miasta, świadczy o prestiżu tego miejsca, stanowi przestrzeń władzy dla mieszkańców. Jednak brak odniesień do historii, przeszłości tego miejsca, a skupienie się tylko na wybranych aspektach przestrzeni miejskiej, jako miejsca spotkań (i to nie wszystkich mieszkańców, a tylko tych, których na to stać), staje się przestrzenią silnie zgentryfikowaną. Wynika to nie tylko z faktu statusu majątkowego jej użytkowników, ale także jakości przestrzeni znajdujących się wokół rynku ulic, które w zasadniczy sposób kontrastują z uładzoną i zadbaną przestrzenią centralną miasta.

Chodzi mianowicie o samo pojęcie rynku i funkcji jakie spełniał w przeszłości i jakie powinien spełniać on obecnie. Rynek, a więc główna przestrzeń publiczna miasta. To z nią najczęściej identyfikowano dane miasto. Stanowił on wyznacznik renomy, symbol centralności i głębokiego utożsamiania się z nim mieszkańców.

Właśnie w tym kontekście pojawia się pytanie zawarte w tytule artykułu. Na ile rewitalizacja stanowi szansę dla społecznego obrazu przestrzeni, czy też jest dla niego zagrożeniem? Nie bez przyczyny został przedstawiony proces rewitalizacji przestrzeni centralnej, publicznej a więc rynku w niniejszym artykule. We współczesnej debacie nad kształtem przestrzeni miejskiej niejednokrotnie przebija się właśnie zagadnienie działań jakie mają być podejmowane w takich przestrzeniach (przykład debat na formami zagospodarowania chociażby katowickiego czy tyskiego rynku).

Czym mają być współcześnie przestrzenie rynków miejskich dla ich użytkowników? Mają one stanowić miejsce spotkań, wypoczynku, być areną wydarzeń, przestrzenią, w której każdy mieszkaniec może zmanifestować swoją postawę i poglądy?

Jednak czy tym były minione rynki, place centralne? Czy działania rewitalizacyjne mają odtwarzać historyczne funkcje, czy też nadawać tym obszarom zupełnie nowe, przystające do ponowoczesności formy użytkowania? Są to pytania na które odpowiedź zawsze będzie niejednoznaczna. Główną kwestią jest to, co nie do końca precyzuje ustawa o rewitalizacji, a co stanowi jej istotę jako procesu społecznego. Mianowicie chodzi o to, co w długiej perspektywie dają nam podjęte działania rewitalizacyjne.

Jeśli spojrzymy na efekty działań podjętych w ramach rewaloryzacji kieleckiego śródmieścia zaobserwować można stworzenie wielofunkcyjnej przestrzeni publicznej. Czy jednak to jest wyznacznikiem społecznego obrazu przestrzeni? Patrząc na współczesne galerie handlowe, które aspirują do odgrywania roli przestrzeni wielofunkcyjnych, o pseudopublicznym charakterze, postulat o wielofunkcyjności traci na znaczeniu w odniesieniu do rynku jako przestrzeni centralnej miast. W tak ujmowanej wielofunkcyjności rynek miejski staje na równi z galerią handlową jako przestrzeń wielofunkcyjna o zróżnicowanym charakterze jej użytkowania. Toteż w rynku jako przestrzeni centralnej należy poszukiwać głębszych, wieloaspektowych kontekstów, które zadecydują w przyszłości o jej społecznym charakterze.

Rewitalizacja powinna zmieniać społeczny obraz danej przestrzeni w sposób dogłębny. Nie może to być tylko zmiana ilościowa mierzona nowymi podmiotami gospodarczymi czy ilością osób uczestniczących w poszczególnych wydarzeniach. Zmiany jakie powinna wprowadzać rewitalizacja powinny dotyczyć kwestii jakościowych, przewartościowań danego obszaru przez jego użytkowników. Tym bardziej zmiany jakościowe powinny dokonywać się w tak istotnych przestrzeniach jakimi są rynki czy place centralne

miast, które zawsze stanowiły o tożsamości lokalnej mieszkańców.

Kielecki rynek, który przeszedł bardziej modernizację niż rewitalizację, zaczął być miejscem funkcjonującym w świadomości mieszkańców. Jednak czy stanowi on o ich tożsamości lokalnej? Czy pozwala wytwarzać więzi społeczne głębsze niż tylko biernego uczestnictwa w wydarzeniach czy wytwarzać podziały w półpublicznych ogródkach kawiarnianych odgródzonych od pozostałej części placu?

W tym kontekście nasuwa się kolejne pytanie o właściwy kierunek działań rewitalizacyjnych. Mają one stanowić odwzorowanie historyczne, być ahistorycznym pomnikiem, atrapą historii? Raczej nie. Tym co powinno być spoiwem łączącym przeszłość, teraźniejszość i przyszłość placów centralnych w miastach powinna być ich autentyczność. Wynikać ona powinna z jednej strony z poszanowania dla tego, co minione, ale też nie zamykać się na to co nowe. Dzięki budowaniu autentycznych przestrzeni publicznych, w tym rynków możliwe staje się tworzenie miejsc, które stanowić będą ogniwo w wytwarzaniu się tożsamości lokalnej, budując tym samym społeczny obraz przestrzeni.

Place centralne w tym również rynki zawsze stanowiły specyficzny rodzaj przestrzeni publicznych. Zaś społeczny obraz przestrzeni nie może być rozpatrywany tylko w kategoriach pozytywnych lub negatywnych. W przestrzeni miejskiej zarówno transformacja wizualna miejsc centralnych jak również ich waloryzacja dokonuje się na wielowymiarowej płaszczyźnie, na którą składają się zbiorowości miejskie. Zbiorowości te bardzo często cechuje odmienny styl życia, aspiracje, posiadają odmiennie filtry percepcyjne. Jednak tym co łączy zarówno jednostki w zbiorowości a te zaś w społeczeństwo miejskie jest poczucie tożsamości lokalnej. Toteż

przestrzenie centralne powinny przede wszystkim uwypuklać to, co dla wszystkich mieszkańców, a nie poszczególnych grup, jest istotne w danym mieście, co stanowi o jego specyfice, stając się podstawą do budowania trwałych więzi społecznych.

Być może pięć lat to zbyt mało, aby oceniać proces społeczny zachodzący w przestrzeni kieleckiego rynku. Możliwe jest również to, że obecne funkcje występujące w jego przestrzeni staną się w przyszłości załącznikiem tworzenia głębszych relacji społecznych. Tym samym zmieni się jego społeczny obraz przestrzeni z wypoczynkowej i rozrywkowej na identyfikację rynku z miastem, jego historią i mieszkańcami.

ZAKOŃCZENIE

Działania rewitalizacyjne to dany projekt i wpisane w niego poszczególne działania. Jednak jak ocenić ich skutki i kiedy możliwa staje się ocena społecznego oddziaływania tych działań na społeczny obraz przestrzeni?

Zarówno rewitalizacja jak również proces wartościowania przestrzeni jest długofalowy. Uwarunkowany jest on szeregiem czynników wewnętrznych jak również zewnętrznych zarówno na poziomie miasta jak również jednostki – mieszkańca – użytkownika przestrzeni.

Jednak podjęte już działania rewitalizacyjne, ich efekty końcowe możemy niejednokrotnie obserwować w przestrzeni miejskiej, jak ma to miejsce w przypadku kieleckiego rynku. Tym samym choć w krótkim okresie czasu możemy poddać analizie zmiany jakie zaszły i oceniać ich charakter. Zaś odpowiedź na postawione w tytule artykułu pytanie uzależniona jest w dużej mierze od tego jak interpretować będziemy rewitalizację i jakich długofalowych jej efektów będziemy oczekiwać w przestrzeni miejskiej.

LITERATURA

Lynch K., *Obraz miasta*, tł. T. Jeleński. Kraków 2011

Pióro Z., *Przestrzeń i społeczeństwo: z badań ekologii społecznej*, Warszawa 1982

Urząd Miasta Kielce, *Lokalny Program Rewitalizacji Obszarów Miejskich, Poprzemysłowych i Powojkowych w mieście Kielce*, Kielce 2007

Wallis A., *Informacja i gwar. o miejskim centrum*, Warszawa 1979